

**НРАВСТВЕНАТА НОРМА КАТО ИНФОРМАЦИОНЕН ФАКТОР НА
ХУМАНИЗИРАЩАТА СОЦИАЛИЗАЦИЯ[1]**

ВАСИЛ МОМОВ

**MORAL NORM AS AN INFORMATION FACTOR OF
HUMANISING SOCIALISATION[1]**

VASSIL MOMOV

Abstract

The main goal of the article is to trace the resonance of some modern theoretical-methodological ideas of contemporary ethics on the basis of the authors' previous scientific studies. The information potential of moral norm in the processes of humanising socialisation is analysed.

Keywords: ethics, socialisation, moral norm.

В настоящата статия се проследява **резонансът на модерни теоретико-методологични идеи и подходи** в съвременната етика. За което правя един съгъстен своеобразен тематичен „маратон“ по моето изследователско дело от втората половина на миналия век. Представям ги на места твърде лаконично. Такъв подход може да подскаже и приемствената връзка в професионалния труд, основаващ се на отрицание и алтернативна промяна. Приоритетно значение придавам на **иновативната мотивация и реализация** в нашата обновяваща се марксистка етика. Която завоюва и защитава нов гносеологичен статус и автономна социална позиция.

Приемам за изходна методологичната визия на **Норберт Винер** за „способността на живото същество да установява своето бъдещо поведение върху основата на минал опит“ (Винер, 1958: 45-46). „Патриархът“ на съвременната кибернетика обяснява голямото регулативно значение на **обратната връзка** (информация) с това, че при нея корективите идват от резултатите към причината. Т.е. този принцип (закон) е присъщ на универсалната причинно-следствена динамика в обективната действителност. Тук интересът се насочва към неговото многостранно

действие в обществото. Има се предвид корелационната връзка с явления и процеси в редица посоки. Ще маркирам някои от тях.

Преди всичко са универсалните потоци на информацията, която е не само отражение на социални потребности, но и средство за решаване на човешки проблеми. **Информационната теория и методология дава рационален подход** най-вече за адекватно обяснение и насочване на процесите на регулацията, комуникацията и социализацията в обществения живот. В тази посока **кибернетичния стил** се възприема не за технологично средство, а преди всичко като радикална промяна в самия подход към социалните явления. Под влияние на кибернетичния подход се създава нова лексика и проблематика в изследването и на човешката личност, появяват се понятия като „изпреварващо отражение“ (П. К. Анохин), „модел на потребностното бъдеще“ (Н. А. Бернщайн). А още през 1932 г. И. П. Павлов подчертава, че „човекът е система, която се **саморегулира** в най-висока степен... и се усъвършенства“ (Павлов, 1951: 188). Все по-активно се прилагат кибернетичните, математическите и други рационални методи от правната, психологическата, педагогическата, социологическата и други хуманитарни науки.

Използването на новите теории и точни методи при изследването на съзнателно-психичната дейност във взаимодействие със социалната среда разкрива оптимални възможности и за тяхното **интегриране с епохалните завоевания на генетиката** (Дарвин, Мендел, Вайсман, Морган и др.). Генетичният подход прибавя мощен съзидателен заряд при изследването на човешкия род, качествено нова стъпка в усвояването и прилагането на рационалната научна методология. Дава ориентация и критерии за научно обяснение и овладяване на процесите и на хуманизиращата социализация.

Логичната мисъл ни приближава до позицията на руския генетик акад. **Николай Дубинин** (Дубинин, 1974) за единството и взаимодействието на биологичния и социалния фактор в човешкия род. Като се абстрахирам от състояли се дискусии за отношението на биологично и социално, в мои публикации е представен неговият модел, според който еволюцията на човечеството се осъществява от единството на генетичната и социалната програма (информация). Става дума за човешкия генотип и фенотип. В своята концепция въвежда категорията „**социално наследяване**“, с която обозначава

цялата съвкупност от културни завоевания и исторически традиции на човечеството, на цивилизационния прогрес. Усъвършенстването и смяната на социални програми е диалектичен процес на отрицание, промяна и обновление. Това е процес на **акмулиране на социален опит и неговото наследяване**, в който обратната информационна връзка осъществява дръзко своята съзидателна функция. Теорията на видния учен има особено значение за обяснение на **генетичните основи на хуманизиращите процеси** в обществения живот.

Регулативният, комуникативен и социализиращ потенциал на информацията има доминиращо и решаващо въздействие върху **нормативните системи**. В своя знаменит труд „Капиталът“ **Маркс** пише, че „регулярността и редът са именно форма на общественото заздравяване на даден начин на производство“. А **Енгелс** добавя към тази мисъл следните постановки: „На известно, твърде първично стъпало на общественото развитие възниква потребност да бъдат обхванати от общо правило повтарящите се всеки ден актове на производство, разпределение и размяна на продукти, да се положат грижи индивидът да се подчини на общите условия... Това правило, което в началото е обичай, става закон“ (Маркс, 1958: 809; Маркс, Енгелс, 1957: 719 – 720). Както се вижда в тези мисли акцентът е поставен върху регулативната функция на нормата в общественото производство. В моята позиция по-нататък доминират коментарите и посланията за възможно най-широката роля на социалната норма по хуманизацията на обществото. Безспорно нормата създава порядък и ред, организира и дисциплинира човешкото поведение, утвърждава привички за последователност в действията и постъпките. Но такива ефекти се постигат и с други информационни фактори – като обратната връзка, оценката, субективната мотивация на личността и пр. Нормативната информация не е само прагматизиран феномен – преди всичко е възплъщение на ценности. **Нейната доминираща функция е да социализира и хуманизира човешката личност с усвояването именно на нормативните ценности.**

Как, по какъв начин се реализира социалната норма. **Отличителна особеност на функционирането на нормативната информация е нейното „изпреварващо отражение“**, с което се моделира „потребно бъдещо състояние“. Това ми даде основание да възприема рационалната теза на наши науковеди (проф. **Никола Стефанов**) за прескриптивния характер на нормативната информация. Което означава, че тя предписва

отношение и поведение под формата на императивно, повелително изискване. Така се откроява деонтичният заряд на действието на нормата. **Деонтологичният подход е свойственият на нормативните системи начин на разглеждане и обяснение на тези социални явления.** Като учение за дълга, отговорността на човека и публичните общности, деонтологията има днес нарастваща роля в общественото управление и иновативното професионално творчество – особено при алтернативни и рискови ситуации. **Има и решаващо значение за дефинирането на собствения етически подход.** Към това ни насочва и отправната методологична мисъл на Хегел, че „моралната гледна точка е стадият на отношението към дължимото и изискваното“ (Гегел, 1934: 125). Имайки предвид нейното заявяване в контекста на философските изследвания на правото, тя би могла да се възприеме за обща постановка на нормативното познание. А към нейната прецизна конкретизация привличам и друга – много по-популярна теза на Маркс, според която **моралът се опира на автономната воля на човека.**

И така стигаме до **мотивацията на дължимото отношение** при реализацията на моралната норма. Личната подбуда, подтик може да подскаже житейска мъдрост, здравомислие, но и подведе, заблуди, увлече. Тук се осъществява **единен процес на персонификация на дължимото изискване.** Кое то ще рече, че нравствената норма социализира персонифициращо – като се модифицира в определени позиции, убеждения и качества, в общественоползени ценности. Има се предвид такъв процес, който е подвластен на свободната воля, на съвестта на човека. Персонифицираната социализация създава и необходим **баланс в динамичното взаимодействие на човешката личност с обществената среда.** Така коментиранието явления не са антиподи, а идентични в своята социална същност и хуманитарен ефект. Не без основание Маркс възприема човешката личност като съвкупност от обществени отношения. Във връзка с казаното подхождат и мислите на видния руски психолог **Л. С. Виготски**, заявявайки че „**всички съзнателно-психични функции са интериоризирани отношения от социален порядък**, основа на социалната структура на личността. ... Човек и насаме запазва функцията общуване“ (Выготский, 1960: 198).

Направеният анализ на информационната природа на нормативните системи дава възможност да се извлекат **обобщаващи изводи.** Преди всичко това са: (а) Ролята на

информацията от миналия опит за определяне на бъдещо поведение, от една страна, и от друга – нейното обратно (корективно) действие от последиците към причините; (б) Нормативната информация като **изпреварващо и прескриптивно, повелително отношение**; (в) Нормата като хуманизиращ социализиращ фактор чрез персонификация на ценности върху основата на личностна мотивация и свободна воля. Както се вижда, тези информационни явления и процеси преливат едно в друго и по такъв начин поддържат **балансиращата динамика на хуманизиращата социализация**.

За постигането на очакваните позитивни ефекти **нормативната информация в обществения живот се дефинира и кодифицира като институционална мяра** на поведение, общуване, оценъчно отношение. Именно тук е мястото да се позова на **Ленин**. При изява на позиция по публичното управление отбелязва за правната норма, че е еднакъв мащаб, прилаган към различни хора, които в действителност не са еднакви, че е политическа мяра (Ленин, 1953, Т.33: 93; Т. 23: 431). Тази мисъл възприемам за **фундаментална теоретико-методологична постановка в областта на деонтологията**. В съответствие с нея може да се каже, че **всяка социална норма е своеобразна мяра (еднакъв и общ мащаб)** за поведение и действие на човека. (Още повече, че думата „норма“ произлиза от лат. *norma*, която означава „мерило“). Това явление (понятие) може да се коментира в три аспекта, като: **външна мяра** (норма – рамка) на поведение – своеобразен модел на поведение; **персонифицирана мяра** – осъзнато и възприето дължимо отношение; **мащаб за оценяване и промяна** на човешкото поведение.

Специално искам да привлека интереса към изразите „еднакъв мащаб за различни хора“ (**Ленин**); „потребност да бъдат обхванати от общо правило повтарящите се актове в обществения живот“ (**Енгелс**) и на видни теоретици на правото (**Л. С. Явич** и др.) – които възприемат човешката способност „по пътя на абстрахирането да се обхваща цяла група повтарящи се, циклични явления и процеси, еднакви варианти на поведение с общи правила“. Нормативната мяра – ако и да е абстракция от висш порядък, се прилага и функционира за огромно множество различни и единични социални явления, позиции и актове на обществен труд, за човешки индивиди – като ги **социализира, интегрира, солидаризира и направлява**. Изпълнява не само организираща и спояваща социална роля, но и предполага съзидателна хуманизираща мотивация. А това означава, че нормативната мяра не е „щампа“ – нито „диктат“ или катехизисно правило, а такъв

ценностен ориентир, който съчетава **ригидното** стабилизиращо изискване с **толерантното** отношение в човешкото общуване. Характерно най-вече за нравствената норма и процеса на нейната поведенска реализация.

Обобщителните оценки свидетелстват, че нормативната информация функционира и се реализира в изключително широка, многолика и противоречива предметна територия, наситена със социални причинно-следствени закономерни връзки и зависимости. От научната мисъл те се интерпретират с категориите необходимост и случайност, възможност, действителност и вероятност. Те имат централно значение в **теорията на вероятностите, която изследва закономерностите на случайните явления от масов характер**. Тези явления тя изучава било като статистически съвкупности или като многократно повтарящи се явления и събития. Не само съдържателната кибернетична теория на информацията, но и съдържателната математическа теория на вероятностите имат голямо **евристично значение за разкриване на обективните закономерности на процеса на реализацията на социалната норма**. Прилагането на тази методология в моята изследователска дейност показва, че реализацията на нравствената норма в поведението на личността при дадена социална среда е **статистико-вероятностен процес**. Макар и да изразява обществена потребност, необходимост и да се възприема от личността като осъзнато дължимо отношение, нейната **поведенска реализация има вероятностен характер**, доколкото се изправя срещу случайни рефлексии и обстоятелства от обективно и субективно естество. А и вероятността се възприема като степен на необходимото и възможното да стане действителност или да се приближи към реалностите. Много добре съзнавам, че тази тематична материя изисква обстоен анализ; тук си позволявам да набележа само „ариадните нишки“ на подхода към сложния и заплетен теоретичен проблем.

Като приключвам автобиографичното промотиране на първия, стартов етап на изследователската дейност в етиката – тогава, когато тя утвърждава своя статус на самостоятелна наука, изпитвам потребност да изразя признателност за престижната оценка по **успешното приложение на иновативния сциентистки подход в моето професионално творчество** (Проданов, 2008: 44, 211).

През втория етап на професионалната дейност навлизам в широката предметна територия (изследователска и приложна) на хуманизацията, което **позволява да съединя усвоената информационна методология със съвременното човекознание**. Възприето не само като антропологично познание, но и фактор за обществен прогрес и самореализация на човешката личност. Появяват се моите монографии: „**Човек, моралъ, възпитание**“ (Москва, 1975); „Изкушената Пандора“ (2006); „Мисията на Диоген“ (2015), както и **публикации за родовата модернизация и хуманизация. Мото на тази изследователска и експертна ориентация възприемам знаменитите мисли на Маркс**: „Същността на човека не е абстракция, присъща на отделния индивид, тя е съвкупност на всички обществени отношения“ и „Щом характерът на човека се създава от обстоятелствата, то тогава обстоятелствата трябва да се направят човечни“ (Маркс, Енгелс, 1957, Т. 2: 98; Т.3: 5, 277). Логично съединени – ги възприемам за **фундаментален подход към хуманизиращата социализация** с възлово значение за еволюцията на човешкия род.

Неслучайно Маркс насочва интереса към **характера на човека**. Това качество не е изолиран личностен сегмент. То функционира корелационно с цялостния съзнателно-психичен и поведенчески живот на човешката личност. Вплетено е в основни нейни компоненти, които изпълняват синтетични функции. Такива са: **личностен светоглед** (идейни възгледи, убеждения, стремежи); **манталитет** (начин на мислене, поведение, действие); **темперамент** (зависим от състоянието на нервната система); **нрави** (като непринудена рефлексия на привично отношение); **житейска мъдрост** (акумулиран социален опит от минало и настояще за бъдещо поведение) и още други от когнитивно естество. Така в широкия смисъл на думата характерът може да се разглежда за **социохуманитарна категория с ключова роля в теорията и практиката на съвременната хуманизация**, където е и балансиращ регулатор, и социализиращ фактор.

Съзидателната функция на подхода на Маркс се определя не от лексикалната "буква", а от неговия **креативен рационален дух**. За мен това е стратегическа мисия, която напомня хуманитарната представа на **Диоген** за честен човек. Тази мисия се обогатява и интензифицира през XX век от видни учени, мислители, хуманитаристи. Представям ги в **изследователски и приложим за реализация цикъл** по следния начин:

От епохалните открития на **класиците на генетиката за планетарната мисия на виталния човешки геном** и на великите идеи на руските академици **Владимир Вернадски** и **Дмитрий Лихачов** за **планетарния статус на човека** като регулатор на биосферата, за екологията на културата и човешкия дух в името на социалното творчество и нравствената самореализация на личността; **към общочовешката повеля на световния физик и науковед Джон Бернал** за мирно и хуманитарно използване на науката и на видния немски хуманитарист **Херберт Маркузе** – със своя зов за отстраняване на агресията и насилието, омразата и страданието в човешките отношения; **до уникалната школа на Ейбрахам Маслоу** за хуманистичния модел на мотивацията на човешката личност, която да твори блага, а не да става продукт на сделка. Както се вижда, **цикълът започва от генетичните корени и планетарните координати и завършва със съзидателната мотивация на човешкия род**. Всички тези компоненти са внушителна, мощна **интелектуална подкрепа** на антропологичната кауза на Новото време, когато Човекът (с главна буква!) се провъзгласява за висша ценност. За което се изисква **нов тип хуманизъм – и като познание, и като практика**. Всичко това се отнася към широката платформа на хуманизиращата социализация на обстоятелствата – формиращи (по Маркс!) човешката личност.

Позовавам се на двама наши съвременни английски генетици. Проф. **Робърт Уинстън** в свое интервю казва: „Не можем да променяме гените си, но можем да променим начина, по който отглеждаме децата си... Трябва да обърнем по-голямо внимание на средата... **тъй като тя води до промяна на когнитивно ниво**“. (В. „Труд“, 17 май 2014). Именно промените на когнитивно ниво имат **определящо значение** за родовата хуманизираща социализация. Разсъжденията продължавам към **по-широката интерпретация** на когнитивните процеси. От проф. **Ричард Докинс** научаваме следната информация. В своя фундаментален труд „**Себичният ген**“ (Докинс, 2015) той отбелязва такива свойства и способности на човека, каквито са: **социалното предвиждане**, дългосрочната памет; наличието на **интелектуален апарат** у човека за дългосрочни интереси; определящото влияние на генома върху човешкото поведение чрез нервната система и мозъка – както и тяхното **влияние върху съзнателно-психичните качества** като съчувствие и солидарност, завист и лицемерие и др. Следователно **когнитивното има по-широки параметри и функции от познавателното мислене**, включва не само

знания, но и умения, социален опит от миналото – приложими в битието. Затова в мои публикации за родовия живот откроявам и позитивен **прагматизиран сегмент** в когнитивното, който може да бъде и фактор за многостранно социално творчество.

Всички тези фенотипни изменения, постигнати с делови труд, образование, професионално творчество, публична реализация и пр., **формират ценностното съдържание на социалната програма**, предавана (по Дубинин) в човешката еволюция. Неин **ревностен защитник и надежден носител е и нравствената норма** със своите ценности и повели – осъзнати като дължимо отношение. Не само обаче нравствената норма. Има и **други носители** на информацията при социалното наследяване. Това са: останалите нормативни системи; културните и битови традиции и стереотипни форми; религиозните обреди и канони – но най-вече **дълголетното информационно присъствие на писменото слово**. Приоритетната позиция на нравствената норма се определя от нейните ценности, които стоят **най-близко, непосредствено до хуманитарната мисия на съответното общество**. Да се прави добро, полезно и желано за човека е тяхната специфичната функция. За здравословен живот и духовно израстване – срещу смъртта и невежеството. **Съвременната етика – по обективна необходимост става активен и деен фактор** в процесите на хуманизацията – със стимулираща съзидателна позиция и резистентна изява срещу дехуманизиращите явления. Представената широка и динамична панорама за хуманизираща социализация разкрива **оптимални хоризонти и визия за етическо творчество**. Етиката заема лидерска позиция в човекознанието и хуманитарната практика.

Но... действителността за зла участ поднася **неочаквана изненада** – горчиви реалности от **неолибералната политика и практика**. С чиято агресия, диктат и манипулативна пропаганда се сблъскват и подкопават благородните цели и стремежи. От втората половина на XX век настъпват **тревожни процеси на глобална дехуманизация**. Създаде се не само капиталистичен начин на производство и пазарна икономика, но и прагматизиран и **комерсиален живот с мизерно материално и духовно битие**. Широко и арогантно се отваря „**Кутията на Пандора**“. Но за разлика от древната Пандора – сторила това от наивно любопитство, то „Пандора на промяната“ го направи **преднамерено с манията за абсолютна хегемония**. Изпусна се безотговорно деструктивният дух с целия негов **спектър от злини, беди и пороци**: войни, терор и

насилие; властови амбиции и отмъщение; разкош, алчност и плътски хедонизъм; конфликти между бедни и богати; природни и миграционни епидемии и пр. Всички са блестящо представени от великия испански художник **Салвадор Дали** в негова картина.

Самокритичната присъда за реалните последици от „хуманизацията“ на обстоятелствата по лелеяните западни ценности произнесе **Вацлав Хавел** с думите: „Ние очаквахме истината и красотата да победят лъжата и омразата и хората да станат по-добри, а те станаха по-лоши“. **Диагнозата обаче на социалното заболяване се даде от Джоузеф Стиглиц** (Сиглиц, 2005). В свои публикации отбелязва, че идеолозите на преходните икономики не можаха да оценят значението на **социалния капитал** – това, което икономистите определят за „лепило“, спояващо обществото. А от своя страна ще кажа, че за нас, хуманитаристите, е този **фокус, в който се съсредоточава виталната енергия на човешкия род**. Пренебрежителното отношение към проблемите за социалното неравенство и бедността, на мафиотски капитализъм и духовна деградация и пр. произвеждат **смазваща ерозия на социалния капитал**. При което моралните ценности са най-чувствителния обект на дехуманизация. Не става дума за периферни и случайни деривации, а за **системни феномени и процеси, произтичащи от порочната същност на натрапения модел**. Тези обстоятелства стават устойчив резистентен фактор срещу внушителната визия за социализираща хуманизация.

От обновената **етика на развитието** (ЕРБК, 2015) днес се изисква не само дръзка протестна позиция и опора на критичното обществено мнение, но и **алтернативно творчество**. А от етиците се очаква да поемат и изпълняват **професионалната роля на интелектуални хуманитаристи** по диагностицирането, моделирането и експериментирането на иновативен социален опит за промяна и развитие. Това именно е актуалното призвание на професията!

Заклучителни думи: Връщам се към изходната заявка. Направеният тематичен маратон показва, че информационната методология на Винер, генетичната теория и позицията на Маркс за хуманизацията са **иновативният научен фундамент на моето целокупно професионално творчество – етическо и публично**. Интегрираща „тъкан“ на изследвания предметен сюжет. Невероятен шанс за мен е неговото осъществяване в

историческото време на **радикалните обновителни процеси на етическата мисъл**. На такава промяна, която вече доказва своята обективна потребност, креативна възможност и обществена полза. Моето дълголетно професионално дело свидетелства за приоритетната роля на една изстрадана поука: това е **опората на колективното рамо и интелектуална енергия, на солидарната воля на нашата етическа общност**. Която вече десетилетия убедително защитава своя професионализъм с теория, публичен дебат и експертна дейност.

БЕЛЕЖКИ

[1] Настоящият текст е завършен през месец януари 2019 г. и тук се публикува посмъртно със съгласието и съдействието на наследниците на автора.

ЛИТЕРАТУРА

Винер, Н. (1958). *Кибернетика и общество*. Москва, Изд-во иностранной литературы.

Выготский, Л. С. (1960). *Развитие высших психических функций*. Москва, Изд-во АПН СССР, 198.

Гегель, Г. (1934). *Философия права*, Т. VII, Москва, Изд-во Соцэргиз.

Докинс, Р. (2015). *Себичният ген*, С., Изд-во „Изток – Запад“.

Дубинин, Н. (1974). *Генетика и будущее человечество*. Москва, Знание.

Етика и развитие: българският контекст. (2015). В. Търново, Фабер.

Ленин, В. И. (1953). *Съчинения*, Т.33, С., Изд-во на БКП.

Ленин, В. И. (1953). *Съчинения*, Т.23, С., Изд-во на БКП.

Маркс, К. (1953). *Капиталът*. Т. III, С., Издателство на БКП.

Маркс, К. Ф. Енгелс. (1957). *Избр. съч.*, Т. I, С., Издателство на БКП.

Маркс, К. Ф. Енгелс. (1957). *Съч.*, Т. 2, С., Изд-во на БКП.

Маркс, К. Ф. Енгелс. (1957). *Съч.*, Т.3, С., Изд-во на БКП.

Павлов, И. П. (1951). *Собр. соч.*, Т. III, Москва – Ленинград, Изд-во АН СССР.

Стиглиц, Дж. (2003). *Глобализацията и недоволните от нея*. С., Из-во Инфо ДАР УНСС.

Шест десетилетия академична философия. История, етапи, поколения, парадигми, дискусии. (2008). Проданов, В. (Съст.). С., ИФИ – БАН.